
У номері

Запрошення до дискусії	
Рудешко О. І. Від функції до системи	5
Соціологія та профспілковий рух	
Чернявський Л. С., Соломін С. В. Радянські профспілки та Міжнародна організація праці: проблема взаємовідносин (1919–1953 рр.)	8
Право України: теорія і практика	
Власов А. О. Ліберальний конституціоналізм як основа правової системи Європейського Союзу	15
Игбаєва Г. Р. Место норм, регулирующих страховые отношения, в системе российского права	21
Економіка.	
Проблеми економічного становлення	
Бердар М. М. Економічна діагностика фінансового забезпечення в процесі управління підприємством	27
Бутенко Н. В. Маркетингове стратегічне планування діяльності підприємств корпоративного типу	33
Гуменна О. В., Василюк Н. М. Соціальна відповідальність в Україні: сучасний стан і перспективи	37
Дзядук Т. В. Застосування нових форм управління корпорацією за умов формування мережевої економіки	42
Дука А. П. Напрями удосконалення державного регулювання ринку кредитних послуг України	48
Луцик Ю. О. Перехід України до моделі інформаційного суспільства як напрям інтеграції до світового господарства	54
Мартінова В. О. Вплив організації виробництва на результати діяльності підприємств	58
Марченко О. А. Феномен лідерства у соціальному контексті	62
Місяць О. О., Ворона В. В. Внутрішній фінансовий контроль та його роль у системі управління	67
Романова Л. В. Концепція маркетингу в управлінні конкурентоспроможністю підприємства: необхідність зміни пріоритетів	72
Сташевський О. А. Вплив бюджетної підтримки на поліпшення інвестиційного клімату регіону на прикладі Київської області	77
Чорнодід І. С. Пріоритети стратегії забезпечення економічної безпеки та шляхи її реалізації	85
Шевченко І. Б. Соціальне партнерство в Україні: перспективи розвитку	91
Політика, історія, культура	
Артемюк В. Ю. Впровадження міжнародних стандартів забезпечення безпеки підприємств в Україні (на прикладі ISO/IEC 17799:2007)	100
Бездрабко В. В. Трансформації тлумачення діловодства як віддзеркалення становлення документознавства	105
Байлема Т. М. Боротьба з безробіттям на Поділлі за часів українських урядів 1917–1920 рр.	111
Гула К. О. Еволюція північноірландського конфлікту з початку зародження до сьогодення (XVII – XX ст.)	115

<i>Голубнича А.І.</i> Діяльність Михайла Бойчука в Українській Академії мистецтв	122	<i>Мищук С.М.</i> Петро Никандрович Абрамович – дослідник і бібліограф рукописів та стародруків	158
<i>Гренишен А.М.</i> Короткий огляд зародження та розвитку поглядів на вивчення історії.....	126	<i>Ніколаєць Ю.О.</i> Депортації населення України в повоєнний період у працях вітчизняних дослідників.....	163
<i>Каран Д.Б.</i> Формування наукових інтересів К.В. Харламповича у Санкт-Петербурзькій Духовній Академії (СПбДА).....	130	<i>Панчук О.В.</i> Діяльність Миколи Петрова щодо організації роботи Церковно- археологічного товариства.....	167
<i>Качмала В.І.</i> Інтенсифікація міграційних процесів селянства Лівобережної України на початку ХХ ст.	136	<i>Свистович С.М.</i> Радянська історіографічна пара- дигма дослідження історії громадсь- ких об'єднань України у 20–30-х ро- ках ХХ ст.	171
<i>Лабур О.В.</i> Трудова політика в Радянській Україні (20–30-і роки ХХ ст.): гендерний аспект	143	<i>Хачатрян А.Е.</i> Відносини Республіки Вірменія з закавказькими державами (1918–1920 рр.)	179
<i>Лазнева І.О., Дедков М.В.</i> Розвиток науково-технічного співробітництва України та Бразилії на межі ХХ–ХХІ ст.	151		

Ніколаєць Ю.О.,

*канд. істор. наук, доцент кафедри економічної теорії
Вінницького державного аграрного університету*

Депортації населення України в повоєнний період у працях вітчизняних дослідників

В статье анализируются работы отечественных исследователей, в которых раскрываются различные аспекты массового переселения украинцев в 1944–1947 гг.

The author of the given article analyses some Ukrainian scholars' research works concerning main aspects of mass migration of the Ukrainian people during 1944–1947.

Ключові слова: депортації, операція «Вісла», національний рух, УПА, морально-політичний стан населення.

Серед важливих подій повоєнного суспільно-політичного життя України можна розглядати здійснення радянським керівництвом політики масового переселення. Протягом останнього десятиліття з'явилося відносно багато нових досліджень українських вчених, автори яких розглядали різні аспекти цієї політики, прагнучи об'єктивно оцінити дії радянського керівництва та висвітлити ставлення до них пересічних громадян. У історіографічному плані ці роботи до останнього часу не проаналізовані, тому метою цієї публікації є визначення стану дослідження українськими вченими повоєнної політики масових переселень українців.

У вересні 1944 р. між радянським і польським урядами була підписана Угода про переселення українців з території Польщі до УРСР, а поляків – із Західної України до Польщі у рамках операції, що отримала назву «Вісла». Радянськими істориками ці події характеризувалися як акти дружби польського і українського народу, які начебто виключно на правовій основі вирішили спірне для них питання.

На рубежі 1990-х років вітчизняні науковці отримали змогу вивчати документи, пов'язані із проведенням операції «Вісла», які раніше не видавалися дослідникам. Це створило можливість розпочати глибокі дослідження історії переселення. У цей період часу з'явилися публікації, автори яких прагнули з'ясувати кількість примусово переселених осіб, визначити виконавців, які здійснювали переселення, показати роль партійного і радянського апарату у цьому процесі, простежити труднощі, з якими довелося зустрітися переселеним [1]. Причому якщо раніше переселення подавалося виключно як наслідок вільного волевиявлення громадян, то після проголошення незалежності України у наукових дослідженнях все частіше починає зустрічатися вираз «примусове переселення».

Через деякий час науковці почали аналізувати й проблеми опору діям влади по переселенню великої кількості українців. Тому українськими вченими питання переселення в рамках операції «Вісла» тривалий час розглядалося нарівні із збройною боротьбою УПА, яка намагалася протидіяти цьому процесові. М.Бугай, який одним із перших в Україні почав писати про переселення, позитивно оцінював висилку членів ОУН, їх сімей, а також тих, кого зараховували до співчуваючих українським націоналістам. У його праці переселення подавалося як добровільний акт, який населення сприймало із розумінням [2]. Негативно оцінюючи переселення до Західної України значної кількості росіян за умов масової депортації українського населення, прагнення до знищення оунівського підпілля після завершення війни, О.С.Рубльов та Ю.А.Черченко вказували також на численні порушення принципів національної політики в західному регіоні СРСР [3].

Більш змістовним дослідженням діяльності репресивного радянського апарату під час проведення операції «Вісла» була публікація І.Винниченка, в якій серед іншого йшлося про вплив депортацій на моральний стан населення України у повоєнний період [4].

У 1996 р. у Львові було проведено наукову конференцію, учасники якої активно обговорювали питання примусового переселення мешканців західноукраїнських земель. Серед проблем, що привернули увагу вчених, були питання визнання акта переселення репатріацією чи депортацією, розселення українців з Польщі на території УРСР, вивчення їх побуту та матеріального забезпечення на новому місці проживання тощо [5].

Активізація проведення досліджень, пов'язаних із вивченням обставин переселення українського і польського населення в рамках проведення операції «Вісла», відбулася у зв'язку із відзначенням 50-річчя цієї події у 1997 р. Вчені почали все більше відходити від «описовості» у проведенні переселення та більше звертали уваги на оцінку його наслідків та значення для подальшої долі української нації. У цей час виходить у світ збірник документів і матеріалів, присвячений проблемі депортацій із західноукраїнських земель у 30–50-х роках ХХ ст. У його другому томі містяться відомості про здійснення операції «Вісла», причому частина з них являє собою свідчення очевидців тих подій [6].

У 1997 р. з'явилася фахова розвідка В.Сергійчука, в якій автор проаналізував хід переселення із визначенням кількості переселених осіб по різних регіонах та їх зв'язку із діяльністю ОУН-УПА. Автор вивчав умови побуту переселених українців, їх оцінки власного становища в УРСР [7].

Наприкінці 1990-х років українські науковці почали більше приділяти уваги визначенню негативних наслідків проведення операції «Вісла» як для різних категорій громадян, так і для нації в цілому. М.Рябчук вказував, що операція «Вісла» означала не лише переселення українців зі своїх етнічних земель, а й їх розпорошення, «фільтрацію» підозрілих осіб із проведенням репресій та ескалацію в українській та польській пресі інофобії [8]. Більш детально процес розселення українців Польщі в УРСР у 1944–1947 рр. вивчав В.Кіцак, який зазначав, що географія розселення цієї частини українців, яка охоплювала й південну та східну частини України, визначалася прагненням радянського керівництва не допустити посилення позицій УПА на території західноукраїнських земель, з одного боку, а з іншого, – бажанням керівництва УПА розповсюдити свій вплив на цій частині республіки, долучаючи до переселенців досвідчених членів ОУН [9].

Наприкінці 1990-х років вийшли друком праці, автори яких розглядали її як продовження довоєнної сталінської політики примусових масових переселень [10]. Загалом українські вчені прагнули визначити роль збройного опору вояків УПА у зростанні масштабів примусового переселення українців у 1944–1946 рр., вказуючи, що у районах, де повстанська армія була особливо активною, масштаби примусових переселень були помітно меншими. У той самий час вчені вимушені були констатувати факт відсутності в УПА можливості завадити проведенню переселення.

На початку ХХІ ст. у працях українських вчених стає помітним прагнення проаналізувати ставлення населення УРСР до проведення переселення та визначити міру моральної та матеріальної відповідальності з боку польського і українського суспільств та держав за проведення цієї акції.

Питання визначення чисельності переселенців, висвітлення їх настроїв привернуло увагу В.Кіцака, який проаналізував роль УПА у формуванні політичної свідомості цих людей, ставлення місцевих жителів до осіб, які переселялися до УРСР, наголошуючи, що переселені не могли швидко пристосуватися до колгоспної системи ведення господарства, до командно-адміністративного управління, а тому частина прагнула повернутися назад до своїх осель, але, не маючи можливості це зробити, залишалися переважно на території західноукраїнських земель. Окремо автор розглянув вплив повоєнного голоду на політико-моральний стан переселенців та їх боротьбу проти «примусово-добровільного» переселення [11].

Морально-політичний стан польського та українського населення під час проведення операції «Вісла» та систему репресивно-каральних заходів радянської та польської влади, що здійснювалися у власних інтересах досліджував Ю. Сорока, який також приділив багато уваги визначенню кількості переселених осіб та аналізу актів терору з боку представників націоналістичних угруповань обох сторін. Вчений дійшов висновку, що зміна по кілька разів місця проживання, втрата майна, нестерпне відношення до господарського і побутового влаштування зі сторони місцевих властей, переслідування, арешти, страта та вислання за найменше самовиявлення були результатом волюнтаристсько-командних методів регулювання людських долей тоталітарної держави. Характеризуючи ставлення пересічних переселенців до зміни місця проживання Ю. Сорока наголошував, що перед початком переселення люди мали надію на покращення свого життя на землях УРСР через постійне протистояння із польськими жителями краю, а після зміни місця проживання змушені були на собі відчувати репресії з боку радянської влади [12].

Ще одним поштовхом до появи наукових досліджень проведення переселення українців і поляків стала політична ситуація в Україні, що склалася у 2002 р. Після звернення Голови Всеукраїнського конгресу українців Холмщини та Підляшшя О.Боровика до Ю.Тимошенка, «Блок Юлії Тимошенко» подав до Верховної Ради України кілька законопроектів з метою надати депортованим етнічним українцям з Польщі в Україну у 1944–1946 рр. статус депортованих. Предметом суперечок науковців стало визначення рівня «примусовості» переселення. Такий підхід до проведення наукових досліджень диктувався необхідністю визначення правових підстав для забезпечення депортованим певних пільг та компенсацій. Він і визначав специфіку історичних досліджень цієї проблеми останнім часом. Політична незацікавленість керівництва держави у виплаті певних компенсацій переселенцям у зв'язку із можливістю подібних звернень з боку польських громадян, переселених у 1944–1946 рр., створила ситуацію, коли історики черговий раз потрапили під тиск політичних обставин під час написання своїх досліджень.

Вивчивши польську історіографію цього питання, І.Є.Цепенда дійшов висновку, що польські науковці досить детально проаналізували причини, хід та наслідки операції «Вісла». Однак, це не дало підстав зробити спільний висновок щодо доцільності виселення українського населення з політичної, військової та економічної точок зору. Автор констатував появу останнім часом пропозицій щодо розгляду даної проблеми не тільки як внутрішньопольської, а й у контексті сталінських депортацій 30–40-х років [13].

У 2005 р. вийшла друком праця О.Буцько, в якій авторка висловила думку про те, що ініціатива щодо переселення можливо виходила від польського керівництва, яке прагнуло якомога швидше покінчити з проблемою національних меншин та підтримувалася радянською стороною, яка прагнула вирішити на свою користь проблему врегулювання повоєнного кордону з Польщею. О. Буцько частково проаналізувала процес облаштування переселених на теренах УРСР, їх морально-політичний стан, ставлення до них місцевих жителів та особливості забезпечення переселення радянською та польською сторонами, відзначаючи більшу жорстокість радянської сторони у цьому питанні [14].

У праці А.Смирнова відзначалося, що кількість переселених на 23 серпня 1946 р. українців становила 482 880 осіб, а на сучасний момент в Україні проживає до 2,5 млн. виселених з Польщі українців разом з їхніми нащадками. Аналізуючи юридичні можливості отримання ними статусу депортованих А. Смирнов, вказував що ця процедура ускладнювала наявність заяв про добровільне переселення та існування відповідних міждержавних угод [15].

Загалом сучасні дослідники сходяться на думці, що участь радянського керівництва у переселенні розпочалася ще у 1944 р., а квапливість уряду СРСР у цьому питанні пояснювалася тим, що національна ворожнеча та марна боротьба, яку вело польське та українське населення, створювали додаткові труднощі для Червоної Армії у вирішенні військово-політичних завдань на польсько-українському прикордонні. Крім того, ними висловлюється думка про політичне

підґрунтя зацікавленості СРСР у проведенні переселення з метою врегулювати на свою користь проблему визначення радянсько-польського кордону.

Таким чином, українські історики, аналізуючи проведення операції «Вісла», пройшли шлях від повного схвалення дій радянського уряду до відвертої їх критики. Поступово сформувалося уявлення про те, що, незважаючи на наявність численних заяв щодо добровільного переселення з боку українців, цей процес можна характеризувати як примусову акцію керівництва держави. Українські вчені сходяться на думці, що проведення переселення було тісно пов'язане із прагненням радянського керівництва придушити опір УПА, а тому із зміною місця проживання українців, які раніше мешкали на території Польщі, радянський уряд прагнув виселити із західноукраїнських земель всіх, хто міг підтримувати українських повстанців.

У більшості сучасних досліджень вітчизняних вчених побутує думка, що радянська влада відкрито дискримінувала переселенців у порівнянні з іншими громадянами, проводячи переселення та розміщення переселених громадян досить жорсткими методами, що дає підставу говорити про переселенців як про депортованих. З іншого боку, вказувалося, що, незважаючи на проблеми із наділенням землею та відверто неприязне ставлення радянських урядовців, українські переселенці демонстрували приклади належного ставлення до спільної праці: багато з них самовіддано працювали у колгоспах, були висунуті на керівні посади.

Характеризуючи морально-політичний стан переселенців, українські вчені певною мірою розходяться у думці щодо визначення меж негативного ставлення до радянської влади з боку переселених осіб. Одні науковці доводять, що переселенці активно поповнювали ряди УПА, а інші висловлюють більш помірковане твердження, що незважаючи на великі труднощі облаштування на новому місці, переважна більшість переселених, критикуючи дії влади, все ж ухилялася від відкритого протистояння. Тут варто вказати, що у абсолютній більшості публікацій не висвітлюється подальша доля переселених, а тому можна стверджувати, що українські вчені ще не визначили спрямування змін політичної свідомості переселених українців за умов тривалого проживання в УРСР.

Використовуючи інституціональний, антропологічний та культурологічний методи, українську історіографію висвітлення проведення операції «Вісла» можна поділити на кілька етапів. Перший припадає на період з другої половини 1940-х років і до кінця 1980-х років, коли вчені розглядали ці події виключно як черговий акт дружби українського та польського народів або ж як мирного врегулювання спірного питання, наголошуючи, що польсько-українські сутички тільки заважали частинам Червоної Армії зміцнювати свої позиції у регіоні. Другий етап виділяється у межах першої половини 1990-х років, коли вчені констатували факт насильницького здійснення переселення та визначали його демографічні наслідки. Третій етап припадає на кінець 1990-х років, коли вчені звернули увагу на детальне вивчення наслідків проведення операції «Вісла» та роль у цих подіях УПА. І нарешті четвертим етапом може бути початок ХХІ ст., коли дослідники почали висвітлювати та аналізувати морально-політичний стан населення і його ставлення до проведення примусового переселення.

Загалом, незважаючи на певні зрушення, проблема примусового переселення в повоєнні роки залишається ще недостатньо дослідженою. Поза увагою авторів залишилися такі питання як висвітлення участі переселенців у політичних процесах, зокрема в національному русі на місці переселення, а для певних сімей – після повернення на постійне місце проживання в роки «відлиги». У майбутніх наукових дослідженнях взагалі варто було б вивчити зв'язок між проведенням примусового переселення та розвитком національного руху в Україні, ступінь асиміляції переселених до порядків, що панували в УРСР.

Література

1. Курашвили Б.П. Политическая доктрина Сталина //История СССР. – 1989. – № 5. – С. 60–77; Цикора С. КГБ вносит ясность //Известия. – 1990. – 10 февр.

2. Див.: Бугай М. Депортація населення України (30–50-ті рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 32–38; Бугай М.Ф. Депортації населення України в 30–50-ті роки // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 20–26.
3. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.) // Укр. іст. журн. – 1991. – № 7. – С. 7.
4. Винниченко І. Україна у 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання. – К., 1994.
5. Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя. Мат. наук. конф. – Львів, 1996.
6. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Док., мат., спогади: У 3-х т. – Т. 2. 1946–1947 рр. – Львів, 1998.
7. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997.
8. Рябчук М. Два боки «Вісли» // Всесвіт. – 1997. – № 10. – С. 175–178.
9. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947) // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 96–122.
10. Заброварний С. Акція «Вісла» // Календар-альманах «Нового шляху». – Торонто, 1998. – С. 62–67; Загоруйко Р. Погляд на операцію «Вісла» через півстоліття // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 7. – С. 830–837; Косик В. Акція «Вісла» // Укр. Ідея і Чин. – 1998. – № 3. – С. 113–117.
11. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947) // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 96–122.
12. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944–1946 роки) // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – Вип. 9. – К.: УНІСЕРВ, 2001. – С. 95–99.
13. Цепенда І.Є. Операція «Вісла» в польській історіографії // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3. – С. 84–93.
14. Буцько О. Українсько-польське переселення 1944–1946 рр. // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 73–79.
15. Смирнов А. Изгнанники // Кореспондент. – 2003. – № 3. – С. 26–28.

Панчук О.В.,

*аспірантка кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Діяльність Микола Петрова щодо організації роботи Церковно-археологічного товариства

В статье исследуется роль М. Петрова в организации и работе Церковно-археологического общества.

The author of the given article studies M. Petrov's role in organizing Church-Archeological Society, as well as in its work.

Ключові слова: М. Петров, Церковно-археологічне товариство, джерельна база, церковна історія

Стосовно розробки М. Петровим історико-церковної тематики вже завважувалося, що реалізується вона значною мірою у процесі організації і функціонування Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею. Це й зумовлює потребу розгляду інтелектуальної спадщини Петрова у контексті вказаних наукових структур Київської духовної академії [1].

Детально щодо заснування Церковно-археологічного товариства і ролі у цьому процесі окремих особистостей йдеться як у наявних джерелах, включно зі споминами самого Петрова [2], так і у сучасних дослідженнях [3]. Для нас тут важливо зауважити, що вже на першому засіданні ЦАТ 17 листопада 1872 р. присутні одногосно обрали секретарем Товариства М. Петрова [4]. Рукою останнього написані й чернетки Статуту створюваної організації, з яких цілком очевидно проступає орієнтація Товариства на забезпечення комплектації фондів Церковно-археологічного музею. І хоча у такій орієнтації можна углядіти певне підпорядкування суто наукових досліджень потребам більш утилітарним, незаперечним здається прикінцевий позитив такого підходу: завдяки «збиральництву» членів Товариства поступово створювалася джерельна база для майбутніх досліджень вузлових проблем церковної історії. У цьому діячі Товариства й наукової школи КДА, особисто М. І. Петров, були цілком співзвучними з методом світської історичної школи В. Б. Антоновича при Університеті Святого Володимира [5], та й загалом до тенденцій, що